

تاریخ اجتماعی ایران

از انقراض ساسانیان تا انقراض امویان

تألیف
استاد سعید نفیسی

به اهتمام
عبدالکریم جُزره‌دار

آشادست‌سازیر

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

نقیسی، سعید، ۱۲۷۴ - ۱۳۴۵.	
تاریخ اجتماعی ایران: از انقراض ساسانیان تا انقراض امویان / تألیف سعید نقیسی؛ به	
اهتمام عبدالکریم جریزه دار. -- تهران: اساطیر، ۱۳۸۴.	
۳۰۴ ص. (انتشارات اساطیر، ۴۵۲)	
ISBN 964-331-353-0	
فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.	
نمایه	
۱. ایران -- اوضاع اجتماعی. ۲. امویان. ۳. ایران -- تاریخ -- ساسانیان، ۲۲۶ - ۶۵۱ م.	
الف. جریزه دار، عبدالکریم. ۱۳۳۰. ب. عنوان.	
۹۵۵	HN ۶۷۰ / ۲ / آ ۸ ۷
۱۳۸۴	۸۴-۲۱۲۵۴ م
کتابخانه ملی ایران	

آمارات اساطیر

تاریخ اجتماعی ایران

از انقراض ساسانیان تا انقراض امویان

تألیف: استاد سعید نقیسی

به اهتمام: عبدالکریم جریزه دار

چاپ اول: ۱۳۸۴

حروفچینی: نصیری

لیتوگرافی و چاپ: دیبا

تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه

شابک: ۹۶۴-۳۳۱-۳۵۳-۰

حق چاپ محفوظ است.

نشانی: میدان فردوسی، اول ایرانشهر، ساختمان ۱۰

تلفن: ۸۸۳۰۰۱۴۸، ۸۸۳۲۱۴۷۳، ۸۸۳۰۱۹۸۵

فهرست

۹	..... سخن ناشر
۱۱	..... اوضاع اجتماعی و سیاسی ایران هنگام حمله تازیان
۱۱	..... دولتهای متحد
۱۲	..... ایران و انیوان
۱۲	..... هفت خاندان حکومتگر
۱۳	..... شورای سلطنتی
۱۳	..... طبقات مردم کشور
۱۴	..... استقلال نواحی
۲۳	..... سرنوشت ساسانیان
۲۳	..... خانواده یزدگرد
۲۵	..... بازماندگان یزدگرد
۲۶	..... منتهی درجه ضعف و نفاق
۲۷	..... آخرین پادشاهان
۲۹	..... مهم ترین سبب آشفته گی
۳۱	..... دوگانگی در ایران ساسانی
۳۱	..... رقابت و اختلاف
۳۶	..... اختیارات نامحدود
۳۸	..... جامعه روحانی در دوره ساسانیان
۳۹	..... دین زردشت در دوره هخامنشی
۳۹	..... در دوره اشکانی
۴۰	..... دین زردشتی در نواحی مختلف
۴۰	..... منشأ عقاید دینهای تازه
۴۱	..... یهود و نصارا
۴۳	..... طبقات مردم در دوره ساسانیان
۴۴	..... بنیاد تمدن
۴۵	..... مرحله دوم تمدن
۴۷	..... مردم در دوره ساسانی
۴۹	..... حقوق شخصی در دوره ساسانی
۵۷	..... اصول زناشویی
۵۸	..... ولادت فرزند
۵۹	..... فرزند خواندگی
۶۰	..... تقسیم ارث
۶۱	..... دو انقلاب

۶۳	روابط ایران با عربستان در دوره ساسانی
۶۵	حج ساسان
۶۶	داستان بی‌بنیاد
۶۷	کیکائوس و پادشاه هاماوران
۶۸	تمدن در عربستان
۶۸	آغاز روابط
۶۹	پادشاهی حیره
۷۱	فرمانروایی خاندان تبع
۷۲	داستان ابرهه
۷۲	لشکرکشی ایرانیان به یمن
۷۹	فرمانروایی ایرانیان بر یمن
۸۲	سیرت رسول اکرم
۸۶	مغازی
۹۱	خلافت
۹۱	خلافت ابوبکر
۹۱	خلافت عمر بن الخطاب
۹۲	خلافت عثمان
۹۴	خلافت علی بن ابی طالب
۹۹	نجف
۹۹	مزار شریف
۱۰۰	خلفای بنی امیه
۱۰۲	استیلای تازیان بر ایران
۱۰۲	تصرف بحرین
۱۰۴	واقعه ذوقار
۱۰۴	تسلیم شدن حیره
۱۰۶	تصرف انبار و عین‌التمر
۱۰۷	جنگ سلاسل
۱۰۷	یوم‌الجسر
۱۰۹	جنگ مهران
۱۰۹	بصره
۱۱۰	سعدوقاص
۱۱۱	جنگ قادسیه
۱۱۲	لیلة الهریر
۱۱۳	درفش کاویان
۱۱۴	تیسفون
۱۲۰	طاق کسری
۱۲۲	جنگ جلولا

۱۲۳	فتح شوشتر
۱۲۳	جنگ نهاوند
۱۲۴	فتح ری
۱۲۵	فتح قزوین
۱۲۶	فتح زنجان
۱۲۶	فتح قومس
۱۲۶	فتح دینور، ماسبدان، مهرجان قذق
۱۲۷	فتح همدان
۱۲۷	تصرف قم و کاشان
۱۲۷	تصرف اصفهان
۱۲۸	فتح آذربایجان
۱۲۹	دست‌اندازی به ارمنستان
۱۳۲	تصرف موصل
۱۳۲	تصرف شهر زور، صامغان و دراماد
۱۳۳	گشودن طبرستان
۱۳۳	فتح گرگان
۱۳۴	مقاومت گیل و دیلم
۱۳۴	تصرف فارس
۱۳۵	فتح کرمان
۱۳۷	فتح سیستان
۱۳۸	فتح خراسان
۱۴۱	تصرف تخارستان
۱۴۲	فتح ماوراءالنهر
۱۴۷	نتیجه استیلای تازیان بر ایران
۱۴۷	اسلام بنیاد داد
۱۴۷	دوری بنی‌امیه از اسلام
۱۴۹	بدترین روش حکومت
۱۵۰	کشته‌ها و زندانیان حجاج
۱۵۳	هرجا درختی هست ببرید
۱۵۴	با خون ایرانیان آسیاب گرداندن
۱۵۵	اوضاع اقتصادی ایران در این دوره
۱۵۶	ایران‌شهر
۱۵۶	استان‌های دجله و رود تامرا
۱۵۶	استان‌های فرات و دجله
۱۵۷	استان‌های فرات و دجله در مغرب دجله
۱۵۸	مالیات سواد
۱۵۹	مالیات قلمرو عبدالله بن طاهر

۱۶۳	قدیم‌ترین فهرست مالیاتی سواد
۱۶۵	سواد در دوره اسلامی
۱۶۷	ایغار یقطین
۱۶۷	نهر صله
۱۶۷	عایدات سایر نواحی
۱۷۱	استقلال گیلان و دیلمستان
۱۷۱	فهرست دیگری از مالیات‌های نقدی
۱۷۴	پول ایران در این دوره
۱۷۵	خط پهلوی در طبرستان
۱۷۶	سازمان اداری در این دوره
۱۷۶	فرمان امارت
۱۷۷	بدعت‌های جابرانه بنی امیه
۱۸۳	نسل‌کشی و برانداختن خاندان‌ها
۱۸۷	برتری نژادی
۱۸۸	وضع اقتصادی
۱۹۱	روش حکمرانی تازیان بر ایران
۱۹۲	۱. حکمرانان موصل
۱۹۳	۲. حکمرانان بصره
۱۹۵	۳. حکمرانان کوفه
۱۹۷	۴. حکمرانان ری
۱۹۸	۵. حکمرانان فارس
۱۹۸	۶. حکمرانان نیشابور (خراسان)
۲۰۲	۷. حکمرانان گرگان
۲۰۳	۸. حکمرانان سیستان
۲۰۶	۹. ولای خراسان
۲۱۳	۱۰. ولای سیستان
۲۱۷	اوضاع اجتماعی در این دوره
۲۲۰	جنگ‌های خارجی در زمان امویان
۲۲۴	تبلیغات سیاسی و مذهبی خارجی
۲۲۸	مخالفان خلافت
۲۳۱	مهم‌ترین فرق شیعه
۲۳۳	حوادث این دوره مؤثر در تاریخ ایران
۲۴۴	کارگزاران تازی در برابر تاریخ
۲۴۹	هشتم تازیان از ایران
۲۵۷	فهرست‌ها

سخن ناشر

استاد سعید نفیسی (۱۲۷۴-۱۳۴۵ ه. ش)، فرزانه مرد ادب ایران زمین که به راستی عاشق میهنش بود و عمر پربار خود را صرف هرچه بارورتر شدن فرهنگ و ادب ایرانی کرد، در واقع یکی از وارثان شایسته میراث عظیم و گرانقدر فرهنگی و ادبی گذشته این مرز و بوم و از بنیان استمرار و بقای آن در نسلهای آینده است.

او چهل سال تدریس کرد و پنجاه سال نوشت. به تحقیق و پژوهش و تألیف و ترجمه پرداخت. به اطراف و اکناف عالم سفر کرد. در دانشگاههای کشورهای مختلف جهان تدریس کرد. در سمینارها و کنگره‌های بی‌شمار شرکت جست. و به هر کجا که قدم گذاشت ایرانشناسی را رنگ و بویی تازه داد و از آن جا ارمغانهای فرهنگی با خود آورد که به غنای هرچه افزون‌تر و آشنایی هرچه بیشتر با میراث مکتوب نیاکانمان انجامید.

کارنامه پربار و بار استاد به راستی شگفت‌انگیز است. بی‌تردید هیچ پژوهشگر ایرانی از حیث کثرت آثار و تنوع و گستردگی مطالب با او قابل قیاس نیست. دایره توجهات او آنقدر وسیع و متنوع و نوشته‌هایش آن چنان عمیق است که چندین کتاب باید نوشت تا بتوان فعالیت‌های همه جانبه او را چنان توصیف کرد که ارزش سهم عظیم او در پیشبرد ادب معاصر ایران آشکار شود.

بدون اغراق استاد تمامی توش و توان و استعداد خود را وقف خدمت به ایران و فرهنگ ایرانی کرد و فعالیت‌های علمی و ادبی و خصوصاً تدریسی او در طول سالیان متمادی وسیله‌ای برای پرورش گروهی فراوان از استادان و پژوهشگران نسل معاصر

امروز بوده است. این مهم را استاد ایرج افشار چه باشکوه و شورانگیز در مقاله‌ای که در شرح حال و آثار استاد سعید نفیسی نوشته، به رشته تحریر کشیده است.^{۳۸}

آثار استاد سعید نفیسی یا به صورت کتابهای منفرد و مستقلى هستند که بسیاری از آنها امروزه نایاب و دست‌نیافتنی‌اند و یا به صورت مقالات و نوشته‌های پراکنده‌ای که از ۱۲۹۰ شمسی در نشریات و جراید ایران به چاپ رسیده‌اند و غیرقابل تصور است که بتوان درباره تاریخ و ادبیات کهن فارسی و اندیشه‌های اجتماعی و ادبیات معاصر ایران بدون مراجعه به آثار او تحقیقی علمی به عمل آورد.

در دسترس نبودن این آثار و نیاز دانش‌پژوهان و محققان به این مأخذ سبب شد که انتشارات اساطیر تجدید چاپ و احیای آنها را در حد مقدمات و به بهترین شکل ممکن در دستور کار خود قرار دهد، تا باز هم ارمغانی دیگر به دوستان و عاشقان فرهنگ ایرانی تقدیم کنیم. اینک شما و تاریخ اجتماعی ایران از انقراض ساسانیان تا انقراض امویان.

این کتاب در اسفند ماه ۱۳۴۲ در سلسله انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران در ۲۷۶ صفحه قطع وزیری انتشار یافت. تیراژ آن محدود بود و پس از چندى نسخ آن به اتمام رسید و بیش از چهل سال است که نایاب شده است. چاپ حاضر به شیوه امروزین حروفچینی و تبویب شده و غلط‌های چاپی آن تا آن جا که به دید آمد اصلاح شده است و فهرستهای آن به کوشش دوست و همشهری فاضلم جناب آقای ع. روحبخشان برای آن تهیه گردید. و شد آن چیزی که اینک تقدیم حضور خوانندگان ارجمند می‌شود تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

ع. جریزه‌دار

تهران، مهرماه ۱۳۸۳

۳۸. این مقاله با کسب اجازه از جناب استاد ایرج افشار در ابتدای کتاب سرچشمه تصوف در ایران آورده شده است.